

Shelegeda V. I.

**Distribution of rare snakes on the territory of Zaporizhzhya region and on the island of Khortytsya**

The paper presents an analysis of the spread of 4 species of rare snakes, listed in Red book of Ukraine, on territory of the Zaporizhzhya area and National reserve «Khortytsia», information about that is collected for the last 18, about the places of their finds, persons and organizations that conducted corresponding researches.

*Мордовської М. М., Шаповалов Г. І.***СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЧОВНИ-ДОВБАНКИ ХОРТИЦЬКОГО ТИПУ З ДНІПРА**

Човни-довбанки — один з найдавніших видів транспорту у світі. Протягом декількох тисяч років принципи їх виготовлення та конструкція не зазнали суттєвих змін. Втім, не зважаючи на певну зовнішню подібність, знайти однакові довбанки вчені вважають за велику вдачу. Саме така вдача посміхнулася запорізьким гідроархеологам у 1984 та 2012 роках, коли на дні Старого Дніпра у берега острова Хортиця були знайдені два тотожні човни-довбанки.

Перший човен було виявлено в Старому Дніпрі біля о. Хортиця у 1984 р. Експедицією підводних археологічних робіт (ЕПАР) Запорізького обласного краєзнавчого музею. Ю. Вязовський побачив його на 1 км нижче залізничного мосту за 21 м від правого берега. Човен лежав носом до берега на правому борті на глибині 7,5 м і майже повністю знаходився у ґрунті. Того ж року човен було розкопано, піднято і транспортовано до Запорізького обласного краєзнавчого музею. З 1996 р. він прикрашає найбільшу залу археологічної експозиції музею [1].

В результаті мікроскопічного аналізу деревини, виконаного кафедрою деревоведіння та захисту лісу Білоруського технологічного інституту, встановлено, що човен виготовлено з дубу. За визначенням радіовуглецевої лабораторії Санкт-Петербурзького відділення Інституту археології довбанку датовано 1395 — 1475 рр. [2].

Човен видобаний з цілісного стовбура дерева, діаметр якого в нижній (кормовій) частині досягав 1 м (рис. 1, 1). Довжина його складає 5,2 м, а висота бортів із зовнішнього боку дорівнює 50 см. Середня ширина між ними — 60 см. Краї бортів злегка загнуті всередину і їх товщина у верхній частині сягає 1 см, а у середній — 3 см. У горизонтальній площині корпус зберіг природну кривизну стовбура дубу. У поперечному перерізі човен зберігає округлість стовбура і має форму овалу зі зрізаними зверху і знизу сегментами. Днище довбанки плоске, а ніс загострений знизу і з боків. У верхній частині він має невеликий, злегка винесений вперед і трохи заглиблений майданчик, що міг використовуватися як для сидіння, так і для укладання якоря, сітки для риболовлі або інших невеликих за розмірами речей. Поперек носової частини корпусу влаштовано наскрізний підквадратний отвір зі стороною 8 см. Він однаково ефективно міг використовуватися як для кріплення якоря, так і прив'язування судна або транспортування його волоком хоч по воді, хоч по суші. Не виключено, що даний отвір міг використовуватися і для набору декількох човнів в складні конструкції, як то катамаран або ж понтонний міст.

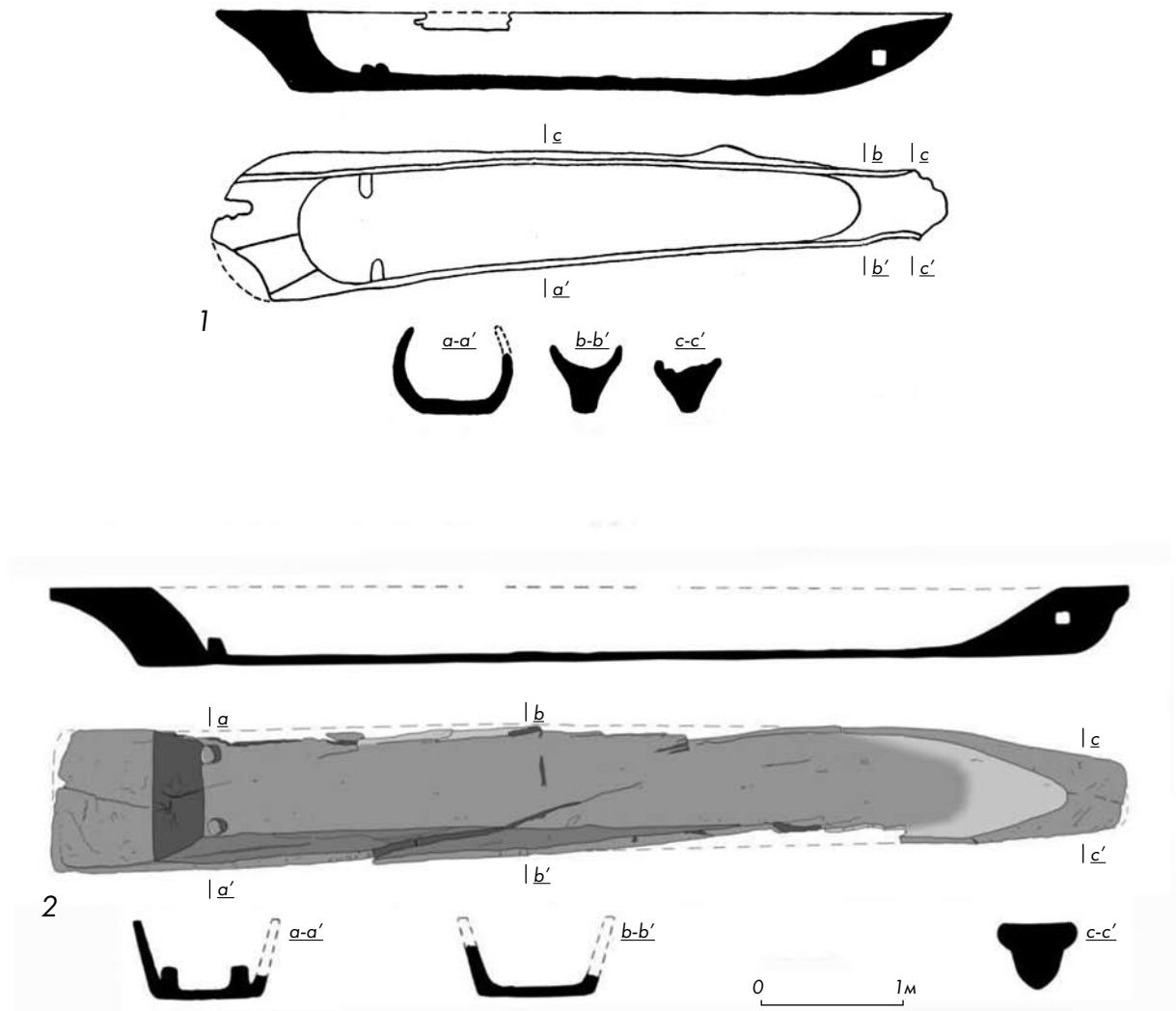


Рис. 1

Корма зверху має дещо загострений і заovalений, а у вертикальному поздовжньому розрізі — скошений вид. У верхній частині корми також розташований майданчик для сидіння весляра. Тут же, у кормовій частині судна, в днищі влаштовані упори для його ніг. Вони являють собою два прямокутні виступи розміром 8 x 15 см і висотою 3 — 4 см. Упори заокруглені згори і розташовані поперек човна в 46 см перед сидінням весляра. Вважається, що з появою подібних невеликих довбанок ними керували за допомогою жердин і весел-гребків. Пізніше з'явилися прив'язані через отвори у бортах весла, а потім весла з кочетами. Окрім обладнаного для весляра місця в кормі, інших пристосувань для керуванням судном не виявлено.

Через 28 років у 2012 р. Експедицією підводних археологічних робіт Національного заповідника «Хортиця» під час обстеження русла того ж Старого Дніпра було знайдено ще один аналогічний за конструкцією човен-довбанку. Його виявив В. Нефьодов на 400 м нижче гирла балки Генералки біля хортицького берега на глибині 4,8 м. Човен лежав носом на південь-південний захід і був частково засипаний піском. З ґрунту виступали частини носа, корми і лівого борту. Біль-

ша частина судна знаходилася під піщаними відкладеннями, шматками граніту і жорстви. Після підводних розкопок та підйому човен транспортували до місця реставрації [3].

За визначенням Київської радіовуглецевої лабораторії Інституту геохімії навколишнього середовища НАН та МНС України довбанку датовано 1390 – 1495 рр. [4, с. 49]. Датування знахідки 2012 р. повністю співпадає з датуванням човна піднятого у 1984 р.

В цілому, стан збереженості човна є задовільним. Найбільш пошкодженим виявився лівий борт, який частково виступав над ґрунтом. Велика частина його була відламана і залягала поруч. Під час розкопок було зібрано 16 фрагментів лівого борту різних розмірів.

Загальна довжина човна, так само видавбаного з дубу, дорівнює 7,54 м, а найбільша його ширина складає 84 см. Його корпус витягнутий і розширюється в бік корми (комеля стовбура дерева). У цьому ж напрямку спостерігається збільшення висоти борту. Тут його висота сягає 54 см, а у носовій частині доходить до 40 см. У перетині зовнішня і внутрішня частини човна прямокутні. З середини площина днища має невеликий прогин, однак чітко відокремлена від бортів. Кут між бортом і днищем добре виражений. Товщина, як днища, так і бортів нерівномірна, в більшості випадків вона становить 80 – 100 мм, борти звужуються догори до товщини 50 мм і дещо розвалені в різні боки.

Подібно до човна 1984 р. носова частина нещодавно піднятої довбанки, також має характерний, винесений вперед, трохи заглиблений і завужений спереду майданчик. Передня частина носу під краєм майданчика оформлена у вигляді п'ятикутної призми вершиною донизу. Поперек носової частини корпусу човна так само прорубано наскрізний підквадратний отвір зі стороною 15 см. З внутрішньої сторони скіс у носовій частині плавний, по верхній кромці округлий.

Аналогічно кормі човна 1984 р. виготовлена і кормова частина артефакта 2012 р. В перерізі вона має коритоподібний винос з плоским майданчиком зверху. Абсолютно аналогічно у човнів виготовлена нижня зовнішня частина корми (рис. 1, 2). В обох човнах в кормових частинах споруджені майданчики для сидіння весляра. Вони трохи відрізняються за формою – у човна 2012 р. він більш спрощений і має призматичну форму. Але наявність вирізаних у днищі перед місцем для весляра на кормі двох упорів для ніг не залишають сумнівів у їх призначенні. Упори мають вигляд стовповидних узвишень висотою 13 см і розташовані поперек дна на відстані 370 см один від одного. На користь того, що це саме упори вказує також їх зношеність. Вона характеризується Д. Кобалією в описі упорів, ознаками того що їх «верхня площина злегка округлена», тобто стерта ногами під час використання [3, с. 225].

На думку авторів, викладене дає право на певні висновки:

по-перше, повне співпадіння визначення дат виготовлення двох середньовічних човнів методом радіовуглецевого аналізу у двох різних лабораторіях та у різний час є надзвичайно важливим;

по-друге, не менш важливим є значне співпадіння конструктивних особливостей двох човнів-довбанок знайдених біля острова Хортиця. Подібної тотожності у конструкції та деталях облаштування не має жоден човен-довбанка на території Східної Європи [5];

по-третє, обидва човни походять з однієї локації: знайдені біля острова Хортиця на дні Старого Дніпра на відстані 2 км один від одного;

по-четверте, викладене свідчить про наявність певної уніфікації та стандартизації у технології виготовлення човнів-довбанок XIV – XV ст. на Запоріжжі.

Ці висновки дозволяють виділити моноксили XIV – XV ст., про які йдеться у даній роботі, у окремий тип човна-довбанки, який автори пропонують називати «хортицьким».

Добре відомо, що в південній частині острова Хортиця знаходиться багатошарове поселення Протовче, датоване X – XV ст. [6]. На думку авторів, човни-довбанки описаного хортицького типу XIV – XV ст., можна пов'язувати саме з цим поселенням.

### Бібліографія

1. Шаповалов Г. И. Подводные исследования судов X – XII и XIV – XV вв. у острова Хортица / Г. И. Шаповалов // ДСПК. – Запорожье : Изд-во «Коммунар», 1991. – С. 174 – 179.

2. Шаповалов Г. И. Подводные раскопки челна XIV – XV вв. у острова Хортица / Г. И. Шаповалов // Памятниковедение. Изучение памятников истории и культуры в гидросфере. – М., 1991. – Вып. 2. – С. 71 – 75; (Приложение. – С. 33 – 37).

3. Кобаля Д. Р. Новые моноксили. Результаты работы ЭПАР в 2012 году / Д. Р. Кобаля // ССПК. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Т. XVI. – С. 224 – 228.

4. Кобаля Д. Р. Новые моноксили. Результаты работы ЭПАР в 2012 году // Підводні дослідження : Археологія. Історія. Дайвінг. – 2013. – Вип. 5. – С. 42 – 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pdaid\\_2013\\_5\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pdaid_2013_5_6)

5. Окороков А. В. Древнейшие средства передвижения по воде / А. В. Окороков. – Калининград, 1994. – С. 218.

6. Ильинский В. Е. Золотоордынское поселение на о. Хортица / В. Е. Ильинский, А. А. Козловский // ДСПК. – Запорожье : ЗНУ, 1993. – С. 250 – 263.

*Мордовской М. М., Шаповалов Г. И.*

### **Средневековые челны-долбленки хортицкого типа из Днепра**

Работа представляет собой сравнительный анализ двух челнов-долбленок, найденных Экспедицией подводных археологических работ в 1984 и 2012 гг. в реке Днепр у острова Хортица. Установлена полная аналогия в датировке этих средневековых челнов XIV – XV вв. Отмечается наличие определенной унификации и стандартизации в технологии их изготовления. Предлагается выделить данные моноксили в отдельный тип под названием «хортицкий».

*Mordovskoy M. M., Shapovalov G. I.*

### **Medieval khortytsia type dugout boats from the Dnieper river**

The article represents a comparative analysis of two dugout boats found by The Underwater Archaeological Expedition in 1984 and 2012 in the Dnieper River near the island of Khortytsia. Dating back to the XIV – XV centuries the complete analogy of the two medieval boats was established. The certain unification and standardization in the production technology were stated. The authors propose to single out these monoxsils into a particular type called «khortytsia» type.